

Байталюк Ольга,

Київський університет імені Бориса Грінченка,

м. Київ, Україна,

o.baitaliuk@kubg.edu.ua

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ НА ОСВІТУ: МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ

THE RIGHT TO EDUCATION: INTERNATIONAL ASPECT

Актуальність дослідження. Протягом багатьох століть освіта була і залишається основою розвитку суспільства і держави. У ХХ–ХХІ ст. в Україні та більшості країн світу освіта перестала бути привілеєм середнього та вищого класу і є доступною усім верствам населення. Такому результату сприяло прийняття низки міжнародних та національних документів стосовно забезпечення реалізації права особи на здобуття освіти різного рівня. Аналіз та розуміння цих документів є важливим для забезпечення реалізації права на освіту як у світі в цілому, так і в Україні зокрема.

Метою статті є аналіз міжнародних документів щодо реалізації права на освіту громадянами держав незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, економічного становища або народження.

На думку О.Ф. Скакун, реалізація норм права — це втілення розпорядження правових норм у правомірній поведінці суб'єктів права, в їх практичній діяльності [9]. Виходячи з цього визначення під реалізацією права на освіту ми розуміємо можливість доступу кожного громадянина України (в окремих випадках іноземця, особи без громадянства) незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин до отримання освіти як основи інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави.

Таке забезпечення прав не було б можливим без прийнятих та ратифікованих міжнародних документів, імплементованих в національ-

не законодавство України. Основними з них є такі: Загальна декларація прав людини і громадянина від 10 грудня 1948 р.; Конвенція про боротьбу з дискримінацією у сфері освіти від 14 грудня 1960 р.; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р.; Рекомендація N R (83) 13 Комітету міністрів Ради Європи «Про роль середньої школи в підготовці молоді до життя» від 23 вересня 1983 р.; Резолюція № 1 Постійної конференції європейських міністрів освіти «Про нові завдання вчителів та їхню підготовку» від 5–7 травня 1987 р.; Віденська декларація від 25 червня 1993 р.; Рекомендації № 1501 «Обов'язки батьків і вчителів у вихованні дітей» Парламентської асамблеї Ради Європи 2001 р. тощо. Нижче докладніше зупинимось на деяких з них.

10 грудня 1948 р. на Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй було прийнято Загальну декларацію прав людини і громадянина, статтею 26 якої гарантувалося право освіти. Також Декларацією гарантується право на безплатну (хоча б початкову і загальну) освіту, а також визначається рівень доступності до різних рівнів освіти. Так, початкова освіта повинна бути обов'язковою, технічна і професійна — загальнодоступними, а вища — однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного [2].

Зазначена правова норма не в повній мірі розкриває права та свободи людини і громадянина в сфері реалізації права на освіту. Тому у грудні 1960 р. на Генеральній конференції ООН з питань освіти, науки і культури було прийнято Конвенцію про боротьбу з дискримінацією у сфері освіти. Під дискримінацією в даному документі розуміється розрізнення, виняток, обмеження або перевага за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, економічного становища або народження, які мають на меті або наслідком знищення або порушення рівності відносин у сфері освіти (ст. 1 Конвенції). Держави-учасниці взяли на себе зобов'язання сприяти подоланню дискримінації в усіх освітніх сферах та забезпечувати вільний доступ всіх громадян (в окремих випадках іноземців та осіб без громадянства) до усіх рівнів освіти та до різних закладів освіти. Окрім подолання дискримінації, спрямованої на осіб, які навчаються, Конвенцією було передбачено також подолання дискримінації і у підготовці майбутніх педагогів (ст. 4.d Конвенції) [3].

Наступним важливим документом щодо реалізації права на освіту став Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права,

прийнятий у 1966 р. Даним міжнародним документом передбачено, що держави-учасниці визнають право кожної людини на освіту, яка повинна спрямовуватись на повний розвиток людської особи та усвідомлення її гідності, а також зміцнювати повагу до прав людини і основних свобод. Такий підхід зумовлений тим, що освіта повинна дати можливість усім бути корисними учасниками вільного суспільства, сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма націями і всіма расовими, етнічними та релігійними групами, а також роботі ООН по підтриманню миру. Для повного здійснення цього права передбачено гарантування безоплатної початкової освіти для всіх без винятку, відкритість і доступність повної середньої та професійно-технічної освіти, доступність вищої освіти на основі здібностей кожного шляхом вжиття всіх необхідних заходів, зокрема, поступового запровадження безплатної освіти. Також, згідно з цим документом, держави-учасниці зобов'язуються поважати свободу батьків і у відповідних випадках законних опікунів обирати для своїх дітей не тільки запроваджені державною владою школи, а й інші школи, що відповідають тому мінімуму вимог щодо освіти, який може бути встановлено чи затверджено державою, і забезпечувати релігійне та моральне виховання своїх дітей відповідно до власних переконань [5].

25 червня 1993 р. під час проведення Всесвітньої конференції з прав людини у Відні було в котре підтверджено прагнення міжнародної спільноти до забезпечення реалізації права на освіту. У ст. 33 Віденської декларації і Програмі дій зазначається, що Всесвітня конференція з прав людини підтверджує, що відповідно до Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та інших міжнародних договорів про права людини держави зобов'язані забезпечувати, щоб система освіти була спрямована на зміцнення поваги до прав людини і основних свобод. Система освіти повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості, миру та підтриманню дружніх відносин між народами і всіма расовими та релігійними групами і заохочувати діяльність ООН в інтересах досягнення цих цілей. Таким чином, освіта у сфері прав людини і поширення належної теоретичної і практичної інформації відіграють важливу роль у заохоченні та повазі прав людини без будь-яких відмінностей за ознакою раси, статі, мови або релігії, і це повинно бути відображено як на національному, так і на міжнародному рівнях. Єдиними перешкодами на шляху до досягнення цих цілей можуть стати нестача ресурсів і від-

сутність належної організаційної структури, але міжнародна спільнота має вживати усіх заходів щодо їх подолання [1].

Рекомендацією N R (83) 13 Комітету міністрів Ради Європи «Про роль середньої школи в підготовці молоді до життя», ухваленою Комітетом міністрів Ради Європи на 362-му засіданні заступників міністрів 23 вересня 1983 р., було передбачено необхідність приділяти велику увагу підготовці молоді, що навчається в середній школі, до життя та праці. Освітні системи держав-підписантів цієї Рекомендації мають бути достатньо гнучкими і такими, які забезпечуватимуть молоді всебічну та якісну підготовку до життя в соціумі, яке стрімко розвивається. Також в документі приділено увагу безперервності освіти, завдяки якій молодь у подальшому могла б отримувати вищу освіту та/або поєднувати роботу з навчанням. Досягнення цієї мети мають забезпечувати не лише керівництва держав, а й батьки, громадські та суспільні організації, територіальні громади [6].

Також міжнародними документами не були залишені поза увагою роль та місце педагогічних працівників у забезпеченні реалізації права на освіту. Так, 5–7 травня 1987 р. у м. Гельсінкі (Фінляндія) на 15-й сесії Постійної конференції європейських міністрів освіти було ухвалено Резолюцію «Про нові завдання вчителів та їхню підготовку». Документом передбачено сприяння таким принципам, спрямованим на поліпшення якості освіти та пом'якшення труднощів, з якими стикаються вчителі, як: підвищення престижності вчительської професії; зміна підходів до підготовки вчителів таким чином, щоб вони отримували інтелектуальний базис, потрібний для розв'язання нових проблем у майбутній роботі в школі та для відбору найсуттєвіших знань з маси доступної інформації; фахова підготовка й підвищення кваліфікації вчителів як неподільне ціле; форма неперервної освіти тощо [6].

Результатом усвідомлення та розуміння того, що для повноцінного виховання та навчання підростаючого покоління ролі одних вчителів не достатньо, стало прийняття у 2001 р. Парламентською асамблеєю Ради Європи Рекомендації № 1501 «Обов'язки батьків і вчителів у вихованні дітей». Згідно з цим документом, двома інститутами, які відіграють визначальну роль і мають формальні зобов'язання щодо виховання перед законом і суспільством, є сім'я і школа. Батьки завжди були і залишатимуться першими вихователями дитини. Саме вони мають право і обов'язок закласти інтелектуальні та емоційні основи

життя своїх дітей, а також допомогти їм розвинути власну систему цінностей і позицію, зокрема тому, що майбутнє дитини визначається переважно протягом дошкільного періоду. Вони повинні також здійснити свої обов'язки як батьки школярів. Держава зі свого боку повинна підтримувати освітню систему, яка вчить молодих людей бути гідними громадянами і справжніми професіоналами, забезпечуючи їх базою для постійного навчання і особистого розвитку. Враховуючи такий підхід до навчання та виховання школярів, Асамблея рекомендувала державам-учасникам поліпшити зв'язки та взаємодію між батьками й освітніми установами на всіх рівнях освіти (національному, регіональному та місцевому), а також заохочувати встановлення партнерства, забезпечуючи при цьому правові, фінансові й організаційні умови для практичного здійснення цих завдань; активніше залучати неурядові організації, зокрема асоціації, що опікуються неформальною освітою; сприяти підготовці батьків, щоб допомогти їм відігравати роль вихователів у постійно змінюваному світі, зробити їх більш свідомими щодо їхніх обов'язків, а також гармонізувати знання, які одержують діти вдома і в школі; зробити стосунки «вчителі — батьки» частиною або більшою частиною процесу підготовки вчителів, зокрема подальшої підготовки; полегшити батькам виконання їхніх обов'язків у разі, коли поєднати сімейне життя й роботу виявляється важко і діти мають залишатися вдома самі; заохочувати освітні органи приділяти більше уваги потребам та турботам молоді, зокрема створюючи або зміцнюючи учнівські ради та інші місцеві, регіональні й національні форми участі для тіснішого залучення молоді до ухвалення рішень і розв'язання таких проблем, як насильство в школі; звернути особливу увагу на виховання дітей, які походять із соціально неблагополучного середовища або сімей, та сприяти конкретному партнерству в разі потреби за межами шкіл з батьками з цього середовища; готувати вчителів з міжкультурних зав'язків і забезпечити потрібні ресурси для подолання мовних і культурних бар'єрів у зв'язках з іммігрантськими родинами; заохочувати співпрацю між школами й місцевими органами влади, наприклад, через використання шкіл для утвердження духу спільності, розмішуючи в них соціальні, спортивні та культурні заклади; підвищувати автономність шкіл, щоб кожна з них могла ліпше пристосовуватися до конкретних місцевих реалій тощо [8]. Таким чином на міжнародному рівні було закріплено можливість реалізовувати право на освіту не лише в навчальних закладах, але й у сім'ї.

Крім розглянутих міжнародних нормативно-правових документів, на міжнародному рівні реалізацію права на освіту забезпечують Рекомендації про виховання в душі міжнародного взаєморозуміння, співпраці й миру, виховання в душі пошани прав людини й основних свобод (1974 р.), Рекомендація про розвиток освіти дорослих (1976 р.), Рекомендації МОТ/ЮНЕСКО про статус викладацьких кадрів закладів вищої освіти (1977 р.), Рекомендація № R(83)4 Ради Європи (Комітет Міністрів) «Про сприяння обізнаності про Європу в середніх школах» (1983 р.), Резолюція 874 «Про якість і ефективність шкільної освіти» (Парламентська асамблея Ради Європи, 1987 р.); Рекомендація № R(88)7 «Про освіту з питань охорони здоров'я в школі та роль і підготовку вчителів» (Комітет Міністрів Ради Європи, 1988 р.), Конвенція про технічну та професійну освіту (1989 р.), Рекомендація 1123 «Про практичну допомогу в питаннях освіти в Центральній і Східній Європі» (Парламентська асамблея Ради Європи, 1990 р.), Рекомендація № R(91)8 «Про розвиток освіти з питань довілля в шкільних системах» (Комітет Міністрів Ради Європи, 1991 р.), Всесвітня програма дій у сфері освіти з прав людини та демократії (1993 р.), Рекомендація 1248 «Про освіту для обдарованих дітей» (Парламентська асамблея Ради Європи, 1994 р.), Рекомендація 1281 «Про гендерну рівність у галузі освіти» (Парламентська асамблея Ради Європи, 1995 р.), Декларація принципів толерантності (1995 р.), Міжнародна стандартна класифікація освіти (1997 р.), Рекомендація № R(98)6 «Про сучасні мови» (Комітет Міністрів Ради Європи, 1998 р.), Декларація про вищу освіту для XXI століття (1998 р.), Рекомендація № R(99)2 «Про середню освіту» (Комітет Міністрів Ради Європи, 1999 р.), Рекомендація 1437 «Про неформальну освіту» (Парламентська асамблея Ради Європи, 2000 р.) [4], Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини (Парламентська асамблея Ради Європи, 2010 р.) тощо.

Отже, аналіз міжнародних документів демонструє всебічний підхід до забезпечення реалізації права на освіту громадянами держав незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, економічного становища або народження. Міжнародне законодавство щодо забезпечення реалізації права на освіту постійно доповнюється та оновлюється відповідно до розвитку суспільства і нових вимог, які постають перед державою та школою. А країни-підписан-

ти, зокрема Україна, забезпечують імплементацію міжнародних норм в національне законодавство.

Джерела

1. Віденська декларація і програма дій: Міжнародний документ від 25 червня 1993 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_504
2. Загальна Декларація прав людини: Міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. — Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015
3. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти: Міжнародний документ від 14 грудня 1960 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174
4. Красняков Є. Міжнародні нормативно-правові акти про освіту та їхній вплив на формування державної політики в галузі освіти України [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. — Режим доступу : http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article?jsessionid=3A46227D82D7867910557EB0C83FDEBA?art_id=53026&cat_id=44731
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Міжнародний документ від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042
6. Офіційний веб-портал Офісу Ради Європи в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://coe.kiev.ua/docs/km/conf5-7_87.htm
7. Рекомендація N R (83) 13 Комітету міністрів Ради Європи «Про роль середньої школи в підготовці молоді до життя», ухвалена Комітетом міністрів Ради Європи на 362-му засіданні заступників міністрів 23 вересня 1983 р.: Міжнародний документ [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. — Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_733
8. Рекомендація № 1501 (2001 р.) «Обов'язки батьків і вчителів у вихованні дітей» Парламентської асамблеї Ради Європи: Міжнародний документ // Офіційний веб-портал Офісу Ради Європи в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.coe.kiev.ua>
9. Скаун О.Ф. Теорія права і держави: Підручник / О.Ф. Скаун. — 2-ге вид. — К. : Алерта; КНТ ; ЦУЛ, 2010.